

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 31^{ης} ΜΑΡΤΙΟΥ 1932

ΠΡΟΕΔΡΙΑ Α. Χ. ΒΟΥΡΝΑΖΟΥ

ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Προκηρύσσεται ἡ πλήρωσις δύο ἐδρῶν προσέδρων μελῶν τῶν Καλῶν Τεχνῶν (Μουσικῆς).

Ἐγκρίνεται ὁ προϋπολογισμὸς τῆς χρήσεως 1932-1933.

ΚΑΤΑΘΕΣΙΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς καταθέτει τὰ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν ἀποσταλέντα συγγράμματα.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.— Τὸ Πελαργικόν, ὑπὸ *Α. Κεραμοπούλλου*.

Γεωργίῳ *Καρο* ἐπὶ τῇ ἐξηκονταετηρίδι.

Ὁὐ σιγῶντά μ' ὄραῖς καὶ δπλότερος γενεῆ περ ;
πῶς θαλάσις ἰδ' ἀράς μνησιμόρους ἐθέλεις ;
Ἄλλὰ σ' ἀέξοιεν Μοῦσαι, Παλλὸς Χάριτες τε,
τῶν τ' ἀγαθῶν πλεόνων ἢ τὸ πάρος γε τύχοις.

Δὲν προτίθεμαι διὰ τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης νὰ περιγράψω καὶ νὰ βασανίσω πάσας τὰς πιθανὰς τύχας τοῦ Πελαργικοῦ, ἀλλὰ μόνον νὰ καθορίσω τὴν ἀρχικὴν ἔκτασιν αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲν θὰ ἐρευνήσω, διατὶ ἄλλοτε μὲν, ὡς συμβαίνει εἰς ἀξιολόγους ἐπιγραφὰς καὶ εἰς τὸν λαυρεντιανὸν κώδικα τοῦ Θουκυδίδου, τὸ ὄνομα κεῖται πελαργικόν (μετὰ ρ), εἰς τὸν Ἡρόδοτον δὲ καὶ ἄλλους συγγραφεῖς πελασιγικόν (μετὰ σ). Εἶναι βέβαιον, ὅτι δι' ἀμφοτέρων τῶν ὀνομάτων, ταύτοσήμων τοπωνυμικῶς, ἐδηλοῦτο τὸ αὐτὸ πρᾶγμα¹.

¹ Διὰ τὰς ἀρχαίας πηγὰς ἴρα JAHN-MICHAELIS, *Arch Athenarum* 3 ἐξ. CURTIUS-MILCH-

Γεννάται ἤδη τὸ ζήτημα, ἂν εἰς τὴν τοπωνυμικὴν ἔννοιαν Πελασγικὸν νοεῖται καὶ ἡ Ἀκρόπολις ἢ μόνον ζώνη τις ὑπ' αὐτὴν τετειχισμένη καὶ ἐκτεινομένη ὑπὸ τὴν βορείαν πλευρὰν τῶν Προπυλαίων, ὑπὸ τὴν δυτικὴν καὶ περισσότερον πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ τὴν νοτίαν. Ἄλλ' ἂν ἡ πρώτη ὀνομασία-Πελαργικὸν-ἐδόθη καθ' ὃν τρόπον ἡμεῖς δίδομεν ὀνόματα οἷα τὸ Ἀετορράχι, Γερακοβούνη (ἰέραξ) κ. τ. λ.², ἢ δευτέρα—Πελασγικὸν—ἐδόθη καθ' ἀκολουθίαν μύθων καὶ παραδόσεων σχέσιν ἔχουσῶν πρὸς τοὺς Πελασγούς. Ἐπιστεύετο δέ, ὅτι οἱ Πελασγοὶ ὄχι μόνον τὰ τείχη τῆς Ἀκροπόλεως ἔκτισαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν λόφον αὐτῆς πρῶτοι πρὸς ἐνοίκησιν ἀνθρώπων διεμόρφωσαν διὰ τῆς ἀποτομῆς πάσης φυσικῆς ἀνωμαλίας, οἷα σχηματίζονται ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ εἰς πάντα ἄγριον βραχώδη λόφον. Οὕτω «ἀπεδίζοντες» ἦτοι λατομοῦντες καὶ ἰσοπεδοῦντες τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, ἐκέρδαινον τοὺς ὄγκολίθους, δι' ὧν ἔκτισαν τὸ παλαιότατον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως, οὕτινος ἔχομεν λείψανα ἀπέναντι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, πρὸς νότον τοῦ Παρθενῶνος, παρὰ τὸ μικρὸν μουσεῖον καὶ ἀλλαχοῦ. Τὰ τείχη ταῦτα ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα πάντων τῶν παλαιωτάτων ἰσχυρῶν τειχῶν τῆς Ἑλλάδος, ἅτινα οἱ Ἕλληνας ὠνόμαζον πελασγικά καὶ ἀπέδιδον εἰς τοὺς Πελασγούς ὡς κτίστας, οὓς οὕτω ἐνετόπισαν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ὄλιως διάφορος εἶναι ἢ πιθανὴ περιοχὴ καὶ ἐξάπλωσις αὐτῶν³. Εἶναι ἀδιάφορον λοιπόν, ἂν ἀληθεύῃ ἡ παλαιὰ πίστις, ὅτι ὄντως Πελασγοὶ ἔκτισαν τὰ τείχη τῆς Ἀκροπόλεως⁴, καὶ εἶναι ἀρκετόν, ὅτι ὄχι μόνον ἐπίστευσαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ παρέδωσαν διὰ λόγων τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἀπεικόνισαν αὐτὴν ἐπὶ ἀγγείων τοῦ Ε' αἰῶνος⁵, ἐνθα ἡ Ἀθηναῖα ὀδηγεῖ τοὺς ἀνδρας τοὺς μεταφέροντας πρὸς κτίσιν λίθους τόσον μεγάλους, ὥστε οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι νὰ καλῶνται γίγαντες ἐργαζόμενοι ὑπὸ τοὺς Φλεγύας τοὺς καταγομένους ἐκ Θεσσαλίας, τῆς πατρίδος δηλ. τῶν Πελασγῶν. Ἄλλ' ἀφοῦ εἰς τοὺς Πελασγούς ἀπεδίδετο τὸ τοιοῦτον τεῖχος, φυσικώτατον ἦτο νὰ καλῆται τοῦτο Πελασγικόν, ἢ φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποδίδηται εἰς τοὺς Πελασγούς, ἀφοῦ ἐκαλεῖτο πελασγικόν.

Πιστεύω λοιπόν, ὅτι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν Πελασ(ρ)γικὸν ὑποπίπτει καὶ ἡ Ἀκρόπολις καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης, Ἀθ. πολ. 19, 5-6, ταυτίζει τὴν Ἀκρόπολιν πρὸς τὸ HÖFER, Stadtgeschichte von Athen LXXVI ἐξ. Περὶ τῶν γνωμῶν τῶν νεωτέρων καὶ μάλιστα τοῦ ἐπὶ δύο γενεῶν ἀνθρώπων ἡρωϊκοῦ ἑρευνητοῦ Dörpfeld ἀνάδραμε εἰς τὰς πρώτας ἐργασίας κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ JUDEICH ἐν Topographie von Athen καὶ D'OGÉ ἐν The Acropolis of Athens.

² Τὸν 7' αἰῶνα π. Χ. εἰς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη πωρίων οἰκοδομημάτων τῆς Ἀκροπόλεως ἀπεικονίζοντο πελαργοὶ διὰ γλυφῆς καὶ γραφῆς. Ταῦτα ἀπόκρινται ἐν τῷ ἐκεί Μουσεῖῳ δηλοῦσι δέ, ὅτι τότε ἦτο ἰσχυρὸν τὸ ὄνομα πελαργικόν.

³ Πρβλ. KRETSCHMER, Glotta I, 16 ἐξ.

⁴ Πρβλ. καὶ WILAMOWITZ, Aristot., Athen II, 73.

⁵ *Strena Helbigiana*, σ. 115.

πελαργικὸν τεῖχος ἀφηγούμενος γεγονότα τῶν τελευταίων χρόνων τῶν Πεισιστρατιδῶν, ὅτε ἴσταντο ὄρθια τὰ τεῖχη ἐκεῖνα¹.

Ἄλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδήλου καὶ τὴν Ἀκρόπολιν μέχρι τῶν Περσικῶν πολέμων μόνον. Τότε οἱ Πέρσαι κατέστρεψαν τὰ τεῖχη τῆς Ἀκροπόλεως, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀντικατέστησαν αὐτὰ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Περσῶν. Καὶ τὸ μὲν βόρειον τεῖχος ἀποδίδουσιν τινες ἀρχαιολόγοι εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, (ἐγὼ το νομίζω ὀλίγω ὕστερον) τὸ δὲ νότιον ἀναγράφει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν Κίμωνα. Ἄλλὰ τὰ νέα ταῦτα τεῖχη ἔχουσιν ὅλως διάφορον ὄψιν, ἀλλοτρίαν πρὸς τὴν βαρεῖαν πολυγωνικὴν μορφήν τῶν παλαιῶν· διότι εἶναι ἰσοδομικά. Δὲν εἶναι δὲ καὶ ἀκριβεῖς ἀντικαταστάται τῶν παλαιῶν, ἐπειδὴ ἡ γραμμὴ αὐτῶν ἄγεται ἔξω τῆς τῶν παλαιῶν καὶ ἀσχέτως πρὸς αὐτήν. Τοιαῦτα τεῖχη δὲν ἠδύνατο νὰ λέγωνται πελασγικά, οὐδ' οἱ Ἀθηναῖοι θὰ διέπραττον τοιαύτην ἀκουρολεξίαν, ἐν χρόνῳ μάλιστα καθ' ὃν ἐξενίκα ὁ τύπος πελασγικὸν ὑπὲρ τὸν πελαργικόν. Μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν λοιπὸν τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως, αὕτη ἐλέγετο Ἀκρόπολις (ἐν τοῖς ἐπίσημοις ἐγγράφοις ἀπλῶς πόλις), τὸ δὲ ὄνομα πελασγικὸν περιωρίσθη μόνον εἰς τὸν ὑποκειμένον ἐκ παλαιῶν περίφρακτον χώρον.

Ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθές, δεικνύει ὁ Θουκυδίδης 2, 17, λέγων, ὅτι ἅμα τῇ ἐκρήξει τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ ὕπαιθρος πληθυσμὸς τῆς Ἀττικῆς συνέρρευσε ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἐνθα «ὀλίγοις μὲν τισιν ὑπῆρχον οἰκῆσεις καὶ παρὰ φίλων τινὰς ἢ οἰκείων καταφυγή, οἱ δὲ πολλοὶ τὰ τε ἐρῆμα τῆς πόλεως ὄκησαν καὶ τὰ ἱερά καὶ τὰ ἥρῳα πάντα πλὴν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Ἐλευσινίου καὶ εἴ τι ἄλλο βεβαίως κλησθὸν ἦν· τό τε Πελασγικὸν καλούμενον τὸ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν, ὃ καὶ ἐπάρατόν τε ἦν μὴ οἰκεῖν καὶ τι καὶ Πυθικοῦ μαντείου ἀκροτελεύτιον τοιόνδε διεκώλυε, λέγον ὡς «τὸ Πελασγικὸν ἀργὸν ἄμεινον», ὅμως ὑπὸ τῆς παραχρῆμα ἀνάγκης ἐξφικήθη». Ἐνταῦθα ὁ Θουκυδίδης διαστέλλει τὴν Ἀκρόπολιν διὰ τούτου τοῦ ὀνόματος καλῶν αὐτήν, ἐνῶ τὸ ἄλλο, τὸ πελασγικόν, ἀπονέμει εἰς τὴν λωρίδα ἐκείνην τὴν ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν κειμένην. Προφανῶς διετήρησεν ἡ ζώνη αὕτη τὸ παλαιὸν ὄνομα, διότι διετήρησεν εἰς οἰανδήποτε κατάστασιν καὶ τὰ τεῖχη αὐτῆς· τοῦλάχιστον δὲν προσέλαβε νέα, ὥστε δὲν ἐδόθη οὕτω αἰτία ἀλλαγῆς τοῦ ὀνόματος ἐνταῦθα μετὰ τὰ Μηδικά. Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Περσῶν ἐπανῆλθον, «ἀνοικοδομεῖν παρεσκευάζοντο καὶ τὰ τεῖχη· τοῦ τε . . γὰρ περιβόλου βραχέα εἰστήκει». Ὁ δὲ Dörpfeld² ἀποδεικνύει, ὅτι ἄλλο τεῖχος εὐρύτερον πρότερον δὲν εἶχεν ἢ πόλις, τὰ δὲ γνωστὰ θεμέλια τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους ἢ οὐδὲν παλαιότερον λείψανον συναντῶσιν ἢ διὰ τῶν ὑποκειμένων εἰς δευτέραν χρῆσιν λίθων δηλοῦσι τὴν Θεμιστοκλειον καταγωγὴν των, ἀχθέντα πανταχοῦ εὐρύτερα (Θουκ. 1, 89-93).

¹ Πρβλ. ΗΡΟΔ. 5, 64.

² Festschrift - Judeich 1929, 1 ἐξ.

Ἡ ζώνη αὕτη εἶχε κατοικηθῆ τὸ πρῶτον πιθανώτατα, ἀφοῦ εἶχε καταληφθῆ ὀλόκληρος ὁ χώρος τῆς Ἀκροπόλεως¹ τότε οἱ μὴ εὐρίσκοντες τόπον κατοικίας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, κατῴκησαν ἔξω αὐτῆς καὶ φυσικὰ πλησίον τῶν πυλῶν αὐτῆς, αἵτινες θὰ ἦσαν ἀνέκαθεν πρὸς δυσμάς, διότι μόνον ἐκεῖθεν εἶναι βατὸς ὁ λόφος. Συνοικισθέντες ἐκατέρωθεν τῶν πυλῶν τούτων εἶχον πρόχειρον τὴν καταφυγὴν ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως ἐν καιρῷ ἀνάγκης. Ἀλλ' ἡ φύσις τοῦ βράχου τοῦ λόφου εἶναι τοιαύτη, ὥστε κατοικίαι ἔξω τῶν πυλῶν εὕρισκον θέσιν ἐπὶ μικρὸν μὲν μέρος πρὸς βορρᾶν καὶ δὴ κατὰ τὸ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς περίπου τῶν σημερινῶν Προφυλαίων, καθ' ὅλην τὴν στενὴν δυτικὴν πλευράν, μέχρι δὲ καὶ ὑπὸ τὸν Παρθενῶνα πρὸς νότον. Ὁλόκληρος αὕτη ἢ χωρὶς μετὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπετέλουν τὴν παλαιοτάτην πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ αὕτη πρὸ τοῦ συνοικισμού τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τοῦ Θησέως. Αὕτη εἶναι ἡ ἔκτασις, ἣν ὁ Θουκυδίδης 2,15 ὀρίζει οὕτως: «τὸ δὲ πρὸ τούτου (δηλ. τοῦ συνοικισμού) ἡ ἀκρόπολις ἡ νῦν οὕσα πόλις ἦν καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον». Ἡ ἀντίρρησης, ὅτι ἡ ἔκφρασις «καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν π. ν. μ. τ.» δὲν δηλοῖ τὸ Πελαργικόν, διότι τότε ἔδει νὰ εἴπη ἀντ' αὐτῆς ὁ Θουκυδίδης ἀπλῶς «καὶ τὸ Πελαργικόν» δὲν εἶναι ὀρθή, ἐπειδὴ ὁ Θουκυδίδης γράφων ὄχι μόνον χάριν τῶν συγχρόνων του καὶ ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι τὸ κάτω Πελαργικόν δὲν εἶναι ὀρισμὸς φύσει ἀμετάβλητος, ὡς εἶναι ὁ λόφος τῆς Ἀκροπόλεως, ἠθέλησε νὰ τοπογραφῆσῃ καὶ αὐτὸ τοῦτο τῆ βοήθεια τοῦ αἰωνίου βράχου ὡς ὄρου παραβολῆς, καὶ ὥρισεν αὐτὸ ὡς πρὸς νότον τοῦ λόφου μάλιστα τετραμμένον. Ἄς ἀναζητήσωμεν τώρα ἀκριβέστερόν πως τὴν πιθανὴν ἔκτασιν τῆς λωρίδος ταύτης.

Τὸ βόρειον ἄκρον αὐτῆς καθῴρισα παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ σπηλαίου τοῦ Πανός, ὅστις, ὡς «τὸ ὑπὸ τῆς Ἀκροπόλει σπήλαιον τοῦτο . . . μικρὸν ὑπὲρ τοῦ Πελασγικοῦ» (*Αρχ. Δελτ.* 1929, 89 ἐξ.). Ἐντεῦθεν τὸ τεῖχος, ἄσχετον ὅπως πρὸς τοὺς ἰσοδομικοὺς τοίχους τῆς ὑπὸ τὴν Κλεψύδραν ἰσοδομικῆς δεξαμενῆς, ἣν ἀτόπως² ὁ Maass³ θέλει Ἀγλαύρειον νυμφαῖον, κατήρχετο τὴν βορείαν κλιτῦν μέχρι σημείου προσφόρου ποτὲ ὄχυρωτικῶς, παρέχοντος δὲ καὶ θέσιν ὀρμίσεως τῆς νεὸς τῶν Παναθηναίων (Φιλοστρ. Βίοι σοφ. II 5 Πaus. 1,29,1) καὶ ἐντεῦθεν ἐστρέφετο δυσμῶς πρὸς τὸν Ἄρειον Πάγον, ἵνα πάλιν καμφθῆ πρὸς νότον μετὰ τὸν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Πόσον μακρὰν τοῦ Ἄρειου Πάγου διήρχετο ἐνταῦθα ἢ γραμμὴ τοῦ Πελασγικοῦ, ὃ γινώσκει ὁ Ἡρόδοτος, 5,64, δεικνύει αὐτὸς οὗτος, 8,51 ἐξ., λέγων, ὅτι οἱ Πέρσαι καταλαβόντες «τὸν καταντίον τῆς ἀκροπόλεως ὄχθον, τὸν Ἀθηναῖοι καλέουσι Ἄρηιον πάγον, ἐπολιόρκειον τρόπον τοιόνδε· ὅπως στυπεῖον περὶ τοὺς ὀιστοὺς περιθέντες ἄψαιαν,

¹ Πρβλ. KÖSTER, *Das Pelargikon* 1909.

² Πρβλ. ΗΡΟΔ. 8,53 καὶ KÖSTER ἔ. ἄ. 16 ἐξ. ὀριζόντων ἔξω τοῦ Πελαργικοῦ τὸ Ἀγλαύρειον.

³ *Athen. Mitt.*, 1910, 337.

ἐτόξευον εἰς τὸ φράγμα», τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς ἐννέα πύλας (ἐννεάπυλον) καὶ κατὰ τὰ πεπονηκότα βεβαίως μετὰ τὴν ἐκβολὴν τῶν τυράννων μέρη εἶχον ἐνισχύσει οἱ μὴ πεισθέντες ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ περὶ ξυλίνων τειχῶν χρησιμοῦ Ἀθηναῖοι¹, «φραξάμενοι τὴν ἀκρόπολιν θύρησί τε καὶ ξύλοισι». Ὡστε ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους τούτου, ὃ περιεῖχε καὶ ἀπέφρασσε τὴν ἀκρόπολιν καὶ βεβαίως καὶ τὴν σημερινὴν τοῦλάχιστον πλατεῖαν, ἐν ἣ σταθμεύουσιν αἱ ἀμαξαὶ τῶν ἐπισκεπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως, διήρχετο εἰς ἀπόστασιν βολῆς τόξου ἀπὸ τοῦ Ἀρείου πάγου καὶ ἀναμένει πίστωσιν δι' ἀνασκαφῆς.

Προχωρῶν ὁ βραχίων οὗτος νοτιώτερον ἔφθανε πιθανώτατα εἰς σημεῖον, ὅθεν στρεφόμενος πρὸς Ἀνατολὰς καὶ καταλείπων δεξιὰ τὸ ὑπὸ τῇ Ἀκροπόλει Ἐλευσίνιον, τὸ ἐν Ἄστει, ἄγνωστον πότε κτισθέν, περιελάμβανε μέρος τοῦ χώρου τοῦ κοίλου τοῦ ἄλλοτε ἀνυπάρκτου ὠδείου τοῦ Ἡρώδου καὶ ἤνοῦτο πρὸς τὸ διακεκομμένον νῦν τεῖχος ἐκ τιτανολίθων, ὅπερ, ὑποθεμελιωθέν ποτε πολλαχοῦ δι' ἀσβεστοκτίστου βάσεως ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ὅπισθεν τῆς στοᾶς τοῦ Εὐμένους, χρήσιμόν ποτε καὶ ὡς προστάτης τοῦ περὶ τὴν Ἀκρόπολιν «περιπάτου»². Τὰ διαλείποντα νῦν τεῖχη ταῦτα τὰ ἐκ τιτανολίθων, ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα διάφορον τοῦ πελασγικοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως. Διότι οἱ ἄρμοι εἶναι καλοί, ἐνῶ ἡ ὄψις εἶναι ἀδρότατα εἰργασμένη. Συνήθως τὰ τοιαῦτα τεῖχη ἀποδίδομεν εἰς τοὺς Πεισιστρατεῖους χρόνους. Ἀλλὰ μετὰ τῶν χρόνων τούτων καὶ τῶν χρόνων τῆς κτίσεως τῶν πελασγικῶν τειχῶν, οἰωνδήποτε πελασγικῶν τειχῶν, παρεμβάλλονται αἰῶνες, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκτίσθησαν τεῖχη. Δικαιοῦται δὲ πᾶς τις νὰ ἐρωτήσῃ, τίς ὁ χαρακτήρ τῶν τειχῶν τούτων.

Θὰ ἤμην διατεθειμένος νὰ συμφωνήσω μετὰ τῶν ἀποδιδόντων τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος τεῖχη εἰς τοὺς Πεισιστρατεῖους χρόνους, ἂν δὲν ἐπίστευον εἰς τὸν Θεουκιδίδην, ὅτι τὸ μέρος τοῦτο ἀνῆκεν εἰς τὴν παλαιοτάτην πόλιν καὶ πιθανῶς μετὰ τὴν ἐκβολὴν τῶν τυράννων εἶχε καταργηθῆ ὡς κατοικία πολιτῶν, προσέτι δὲ καὶ ὅτι τὸ κέντρον τῆς πόλεως τῶν Πεισιστρατειῶν χρόνων ἦτο οὐχὶ ἐνταῦθα, ἀλλὰ περὶ τὴν Ἐννεάκρουνον τοῦ Dörpfeld. Ἡ πρώτη πίστις μου ἀπαιτεῖ τεῖχος διὰ τὸ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν τοῦτο μέρος τῆς παλαιοτάτης πόλεως, καὶ μάλιστα τεῖχος νεώτερον καὶ ἐπομένως νεωτερικώτερον πῶς τοῦ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ λόγον τῆς ὑστερας ἐπεκτάσεως τῆς πόλεως ἐνταῦθα, ἀλλὰ πάντοτε τεῖχος ὄχι ἰσοδομικὸν ἀλλὰ πολυγωνικόν, ἧτοι ὑπαγόμενον εἰς τὸν γενικὸν τοῦ πελασγικοῦ πολυγωνικὸν χαρακτῆρα, ὅστις διέκρινεν αὐτὸ ἀπὸ τοῦ ἰσοδομικοῦ ρυθμοῦ, γνωστοῦ καὶ ἐν μυκηναϊκοῖς ἀνακτόροις καὶ ἔχοντος ἀνάγκην διαστολῆς δὲν γνωρίζομεν δὲ ἄλλον τρόπον παλαιᾶς διακρίσεως τῶν ρυθμῶν τούτων.

¹ Πρβλ. KNIGHT, *Journal of Hell. Stud.* 1931, 174 ἐξ.

² JUDEICH, *Topogr.* σ. 169 ἐξ. *Hesperia*, 1931, 37.

Διὰ ταῦτα τὸ τεῖχος τοῦτο ὑπολαμβάνω παλαιόν, προπεισιστράτειον καὶ προσω-
λῶνειον, ἀφοῦ μάλιστα, ἵνα δεχθῶ αὐτὸ «πεισιστράτειον», θὰ ἔπρεπε νὰ σφίζονται
λείψανα προγενεστέρου τείχους, ὅπερ πρέπει νὰ προϋπῆρχε πάντως, ἀλλὰ λείπει ἐντε-
λῶς¹. Ἡ γνώμη μου αὕτη ἄγει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὅλος ὁ περιγραφεὶς χώρος ὑπὸ τὴν
Ἀκρόπολιν μέχρι τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου, ἀφοῦ μέχρις ἐκεῖ φθάνει τὸ διακοπτό-
μενον ἐκ τιτανολίθων τεῖχος², ἀνῆκεν εἰς τὸ Πελασγικόν, οὗ τὰ ὑψηλότερα μέρη θὰ
ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Ἀλλ' ἄς λησμονήσωμεν τὸ τεκμήριον τοῦτο, τὸ ἐκτεῖνον τὸ
Πελαργικὸν μέχρι τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, καὶ ἄς χωρήσωμεν ἄλλως πρὸς τὸ ζήτημα.

Εἶπομεν, ὅτι τὸ παλαιότατον μέρος τῆς ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν πόλεως ἦτοι
τὸ Πελασγικὸν ἦτο «μάλιστα πρὸς νότον τετραμμένον», ἐπομένως τὸ ὑπὸ μόνην
τὴν νοτίαν πλευρὰν τῶν Προφυλαίων μέρος καὶ τι πλεον πρὸς ἀνατολὰς περιείχετο
πάντως ἐντὸς αὐτοῦ. Οὗτος εἶναι ὁ χώρος ὁ κείμενος πρὸς δυσμὰς τῆς πολυγωνικῆς
δεξαμενῆς, ἣτις κεῖται δυτικῶς τοῦ Ἀσκληπείου. Ὁ χώρος οὗτος μάλιστα, μικρὸν
πρὸς δυσμὰς τῆς δεξαμενῆς, χωρίζεται διὰ πολυγωνικοῦ ἀναλημματικοῦ ἢ καὶ ὄχυρω-
τικοῦ ἄμα τείχους ἐκ τιτανολίθων, ἀναχωροῦντος ἐκ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως
πρὸς νότον. Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου ἡ ἀνασκαφὴ ἤνεγκεν εἰς φῶς ἐπιγραφὰς δηλού-
σας λατρείαν πολλῶν θεῶν καὶ ἡρώων (Ἑρμοῦ, Ἀφροδίτης, Πανός, Νυμφῶν, Ἰσιδος,
Ἡρακλέους, πρόσθε δ' ἐκ τοῦ Πausανίου τὸν Ἰππόλυτον καὶ τὴν Θέμιν³), αἵτινες
λατρεῖαι, πλὴν τῆς Ἰσιδος, δύνανται νὰ ἀνάγονται εἰς παλαιοτάτους χρόνους παρὰ
τὸ ὕστερονγενὲς τῶν ἐπιγραφῶν, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ὑπὸ Μακρᾶς λατρείας, αἵτινες
— πλὴν τῆς τοῦ Πανός — δύνανται νὰ ἀνάγονται μέχρι τῶν νεολιθικῶν χρόνων,
εἰ καὶ αἱ εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἶναι νεώταται⁴. Ἀλλὰ πλὴν τῶν εὐρημάτων τούτων ἡ
ἀνασκαφὴ, ἐπιμελῶς γενομένη καὶ ἐρευνῶσα τὰ μὴ παρθένα χώματα καὶ ὑπ' αὐτῶν
ὀδηγουμένη, εἰσέδυσεν ἐνιαχοῦ βαθύτερον τοῦ πέριξ ἐδάφους καὶ ἀποκομίσασα τὰ
κεκινημένα χώματα ἀπεκάλυψεν ὀρύγματά τινα, «λάκκους», ὡς λέγει ὁ Κουμανούδης⁵

¹ Ὑπάρχουσι μόνον λείψανά τινα τοίχων ἐξ οἰκιῶν παλαιότερων πρὸς δυσμὰς τῆς βυζαντιακῆς
δεξαμενῆς, ὧν τὰ ἐδάφη ἠρεύνησεν ὁ Della Seta, *Bolletino d'arte*, 1922, 278. Τὴν προϊστορικὴν
καταγωγὴν τῶν οἰκιῶν δεῖκνυει ἡ παρεμβολὴ τάφων *Πρακτ. τ. ἀρχ. Ἐτ.*, 1876-7, 31, Ἀρχαιολ.
Ἐφημ. 1902, 123 ἐξ. Τὰ λείψανα τῶν τοίχων τῶν οἰκιῶν τούτων ἔχουσι χαρακτῆρα ὅμοιον πρὸς τὸν
τοῦ ἀρχαίου τοίχου, ὅστις κατέρχεται ἐκ τοῦ ἄξονος τῶν Μνησιακείων Προφυλαίων πρὸς δυσμὰς ἐντὸς
βαθέων χωμάτων πρβλ. Ἀρχ. Δελτ. 1929, σ. 74₃.

² Ὁ ΒΕΡΣΑΚΗΣ, Ἐφ. Ἀρχ. 1912 πίν. 4, ἠκρίβωσε σημεῖά τινα αὐτοῦ παρὰ τὸ ὁδεῖον μὴ παρατη-
ρηθέντα πρότερον. Ἀλλ' ἡ ἀνασκαφὴ τῶν μνημείων τοῦ χώρου ὑπὸ τοῦ Βερσάκη εἶναι γενικῶς
ἐσφαλμένη, ὡς θὰ δεῖξω ἀλλαχοῦ.

³ Ἀθήναιον V 147 ἐξ. 329. *Athen. Mitt.* 1877, 177, 240. Ἀρχ. Δελτ. 1929, σ. 73.

⁴ Πρβλ. Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἄ., σ. 92.

⁵ Πρακτικὰ τῆς ἀρχ. Ἐταιρ., 1876-7, σ. 30.

«πρὸς διαφόρους χρήσεις τῶν παλαιῶν ἢ τῶν μεσαιωνικῶν κατοίκων, ἡμῖν ἀγνώστους»· τὸ ἐπόμενον δ' ἔτος περιγράφει τὸ μέγα ὄρυγμα¹ τὸ ὑποκείμενον πρὸς διαγωνίως νοτιοανατολικά τοῦ Βραυρωνίου² παραλείπων μὲν, συγγνωστῶς ἴσως διὰ τοὺς χρόνους του, νὰ ἐξετάσῃ τὰ ὄστρακα καὶ χρονολογήσῃ οὕτω τὰ χῶματα τὰ πληροῦντα τὸ ὄρυγμα, ἀλλὰ γνωρίζων ἡμῖν, ὅτι εἰς τὰς παρειάς τοῦ ὄρυγματος ὑπῆρχε λαξευτὴ εἰς τὸ χῶμα κλιμαξὶ μέχρι τοῦ δύο περίπου μέτρα βαθέος πυθμένος, ἔνθα ἦσαν λείψανα πυρᾶς ἀποδοτέας κατὰ τὸν Κουμανούδην εἰς μεταλλουργόν τινα. Ἄλλ' ἀφοῦ εἰς τὰ ἄλλα ὄρυγματα δὲν εὑρέθη πυρά, γίνεται φανερόν, ὅτι πρὸς ἄλλον σκοπὸν εἶχον ὀρυχθῆ ταῦτα καὶ ὄχι βέβαια διὰ τὰς ἀνάγκας βαναυσουργοῦ τινος.

Ἄν ὅμως ὁ Κουμανούδης ἐστρεφεῖτο τότε τεκμηρίων πρὸς ἐρμηνεῖαν τῶν ὀρυγμάτων, εἶναι ἄπορον, πῶς οἱ νεώτεροι ἀρχαιολόγοι δὲν διεῖδον τὴν προέλευσιν αὐτῶν ἐπὶ 52 ἔτη ἤδη, ἀφ' οὔτου πρόκειται ἡμῖν μαρτυρία ἀναμφισβήτητος, νομίζω, ἥτις ἦτο ἱκανὴ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ νὰ ἀναζητήσωμεν αὐτά, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶχον ἀνακαλυφθῆ.

Τῷ 1880 δηλ. ὁ Foucart ἐξέδωκε τὸ ἐπὶ Τιμοτέλους γραμματέως ψήφισμα τὸ εὑρεθὲν ἐν Ἐλευσίνι καὶ ἀναγόμενον εἰς τὸ ἔτος 423³, καθ' ὃ τὸ Πελαργικὸν ἦτο κατεληγμένον ὑπὸ τῶν ἔνεκα τοῦ πολέμου προσφύγων. Τὸ ψήφισμα ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀπαρχὰς τῶν δημοτικῶν καρπῶν τὰς προσφερομένας εἰς τὰς Ἐλευσινιακὰς θεοτήτας, συνεπλήρωσε δὲ τὸ προβούλευμα καὶ ἠῦρυνεν αὐτὸ ἡ ἐκκλησία κατὰ πρότασιν τοῦ Λάμπωνος. Ἡ εὔρυνσις συνίσταται ἱκανῶς εἰς τοὺς ἐξῆς χρησίμους ἡμῖν λόγους (στ. 54 ἐξ.): «τὸν δὲ βασιλέα ἠορίσαι τὰ ἱερὰ τὰ ἐν τῷ Πελαργικῷ, καὶ τὸ λοιπὸν μὲ ἐνδιδρῦσθαι βομὸς ἐν τῷ Πελαργικῷ ἄνευ τῆς βολῆς καὶ τῷ δέμο· μεδὲ τὸς λίθος τέμνειν ἐκ τῷ Πελαργικῷ μεδὲ γῆν ἐχσάγειν μεδὲ λίθος· ἐὰν δὲ τις παραβαίνει τούτων τι, ἀποτινέτο πεντακοσίας δραχμάς, ἐσαγγελέτο δὲ ἡ βασιλεὺς ἐς τὴν βολέν. Περὶ δὲ τῷ ἐλαίῳ τῆς ἀπαρχῆς κτλ.

Ἡ περὶ τοῦ Πελαργικοῦ μέριμνα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐν ψηφίσματι ἀσχολουμένῳ περὶ ὑποθέσεων τῶν Ἐλευσινιακῶν θεοτήτων καὶ ἐν μέσῳ διατάξεων ἀφορωσῶν εἰς τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν δηλοῖ, ὅτι καὶ αἱ διατάξεις περὶ τοῦ Πελαργικοῦ ἀφορωσῶν εἰς ὑπόθεσιν αὐτῶν τούτων τῶν Ἐλευσινιακῶν θεῶν. Πρέπει, διὰ νὰ μὴ ἔχωμεν ἀπαράδεκτον *legem saturam*, αἱ θεαὶ αὗται νὰ εἶχον νόμιμα δικαίωματα

¹ Ὅρα τὸν χάρτην τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ πρὸς νότον χώρου παρὰ Judeich καὶ παρὰ D'Ooge ἀριθ. VI.

² Πρακτ. τ. ἀρχ. Ἐτ., 1877-8, σ. 8.

³ BCH, IVI 880, 225. DITTENBERGER Sylloge 3 ἀριθ. 83 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς. Εὑρέθη καὶ τεμάχιον τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως σταθέντος ἀντιτύπου. Ἄν τις δέχεται ἄλλην χρονολογίαν τοῦ ψηφίσματος τῶν ἀπαρχῶν, δύναται νὰ προσαρμόσῃ πρὸς αὐτὴν τὰς γνώμας μου μετὰ τινων μεταβολῶν, εὐρίσκων μάλιστα καὶ πλεονεκτήματα ἴσως χάριν τῆς γνώμης του.

κυριότητα ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ Πελαργικοῦ, ὅστις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἀπὸ τῆς ἐκβολῆς τῶν μισητῶν τυράννων, εἰς οὓς εἶχε χρησιμεύσει ὡς προμαχῶν, ἦτο ἀκατοίκητος, θεραπεύων μόνον λατρείας θεῶν, ὧν τινες εἶχον ἐγκατασταθῆ παρανόμως. Τοιαύτας παρανομίας ζητεῖ ἡ ἐκκλησία νὰ παρακωλύσῃ «τὸ λοιπὸν» καὶ διατάσσει τὴν ἀρμοδίαν ἀρχήν, τὸν βασιλέα¹, νὰ μεριμνήσῃ δεόντως. Προσέτι ἀπαγορεύει τοῦ λοιποῦ τὴν λατομίαν λίθων ἐκ τοῦ βράχου καί, ἐπειδὴ ἠδύνατό τις καὶ ἄνευ λατομίας νὰ ἀποκομίζῃ λίθους, ἀπαγορεύει καὶ τὴν ἐξαγωγήν ὑπαρχόντων ἐτοιμῶν κεκινημένων ἢ ἐκτισμένων που λίθων. Οἱ λίθοι οὗτοι προδήλως εἶναι καὶ ἄλλων μὲν ἴσως παλαιῶν ἐν τῷ Πελαργικῷ ἔρειπίων, ἀλλὰ πάντως καὶ τοῦ τείχους τοῦ Πελαργικοῦ, οὔτινος «βραχέα εἰστήκει» μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Περσῶν καὶ μέχρι τοῦ Λουκιανοῦ (Ἄλιεύς 42) γράφοντος ἀστείως περὶ ἀλιείας λίθων ἐκ τοῦ Πελαργικοῦ.

Ἄλλὰ τί εἶναι ἡ γῆ, ἥς ἡ ἐξαγωγή ἀπαγορεύεται ἐκ τοῦ Πελαργικοῦ; Πρὸς ἀπάντησιν ἀρκεῖ, νομίζω, νὰ ἐξετάσωμεν τίς ἡ φύσις τῆς γῆς ἐν τῷ πυθμένι τῶν «λάκκων» τοῦ Κουμανούδη, οἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὸ δυτικώτατον καὶ διὰ τείχους χωριστὸν καὶ ἰσοῦπὲς μέρος τῆς ὑπὸ τοῦ Πελαργικοῦ ἀμφισβητουμένης ταινίας, πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως, μέρος, ὅπερ πάντως πίπτει ἐντὸς τοῦ Πελαργικοῦ, ὄντος «πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον». Ἡ γῆ λοιπὸν ἐκείνη εἶναι ὠχρὸς πῶς κρυσταλλικὸς σχιστόλιθος, ὅστις ἐντὸς τοῦ ὑγροῦ κρυψῶνός του εἶναι λιπαρὸς καὶ γλοιώδης καὶ χρήσιμος μετὰ ζύμωσιν πρὸς ἐπάλειψιν δαπέδων καὶ τοίχων πενιχρῶν οἰκιῶν, καλεῖται δ' εἰς τὰ μεσόγεια κυρίως μέρη νῦν εἰδικῶς πηλός. Ἡ συνήθεια πατροπαράδοτως σφύζεται καὶ νῦν εἰς πολλὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος, ἔξωθεν τῶν ὁποίων εἰς πρόσφορα σημεῖα ἀναζητεῖται τοιαύτη γῆ διανοιγομένων λάκκων ἢ τρωγλῶν ὄρατῶν τῷ διαβάτῃ.

Ἐκ τοιαύτης λοιπὸν παρανόμου εἰσδύσεως τῶν πολιτῶν καὶ «ἐξαγωγῆς» ἡ ἐξορύξεως γῆς προῆλθον τὰ σκάμματα τὰ καθαρθέντα τῷ 1876-7, καὶ κατὰ ταύτης στρέφεται ὁ νόμος τοῦ Λάμπωνος. Τὰ ἔχνη τῆς πυρᾶς ἐν τῷ πυθμένι τοῦ μεγάλου λάκκου ἴσως προέρχονται ἐκ τῶν προσφύγων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπειδὴ τὸ ὄρυγμα δὲν ἔμεινε βέβαια ἐπὶ μακρὸν χωρὶς νὰ συγχωσθῆ ἔστω καὶ ἐν μέρει, καθὼς συνέβη ἱκανῶς καὶ τώρα μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

Τούτων οὕτως ἐχόντων δυνάμεθα ἐπωφελῶς νὰ ἀναδράμωμεν εἰς τὸν Πολυδεύκην, 8,111, ἐνθα καθορίζονται τὰ καθήκοντα ἀθηναϊκῆς τινος ἀρχῆς, ἥς τὸ ὄνομα δὲν ἐσώθη ἀλώβητον: «οὔτοι παρεφύλαττον μὴ τις ἐντὸς τοῦ Πελαργικοῦ κείρῃ ἢ καταπλέων (ἢ καταπλέα) ἐξορύττη, καὶ τῷ ἄρχοντι παρεδίδουσαν τὸ δὲ τίμημα ἦν τρεῖς δραχμαὶ καὶ ἀπλοῦν τὸ βλάβος». Ὁ νόμος ὁ καθορίζων τὰ καθήκοντα ταῦτα πρέπει νὰ ἦτο παλαιότερος τῆς προτάσεως τοῦ Λάμπωνος, ὡς ὀρθῶς παρε-

¹ ΑΡΙΣΤΟΤ. Ἄθ. πολ. 57, 2. FOUCART, Les mystères d'Éleusis, 1914, σ. 145 ἐξ.

τηρήθη· διότι ἐκτὸς τῆς ἐνταῦθα παρουσίας καὶ δικαιοδοσίας τοῦ ἄρχοντος (ἂν βέβαια ὁ νόμος ἢ ὁ Πολυδεύκης κυριολεκτῆ) ἀντὶ τοῦ βασιλέως ὡς συνέβαινε τῷ 423 π. Χ., ἡ ἐπιβαλλομένη ζήμια τῶν τριῶν δραχμῶν, ἔστω καὶ ἂν διπλασιασθῆ, ὡς θέλει διορθῶν εἰς διπλοῦν τὸ ἀπλοῦν ὁ Bergk¹, εἶναι ἐν παραβολῇ πρὸς τὰς πεντακοσίας δραχμὰς τῆς προτάσεως τοῦ Λάμπωνος πολὺ μικρὰ καὶ προϋποθέτει μεγάλην ἀγοραστικὴν ἀξίαν τῆς δραχμῆς, ὅπερ συνέβαινε ἐν παλαιοῖς χρόνοις. Πάντως ὅμως οἱ χρόνοι οὗτοι δὲν δύνανται νὰ εἶναι παλαιότεροι τῆς ἐγκαταλείψεως καὶ ἐρημώσεως τοῦ Πελαργικοῦ, μεθ' ἣν τοῦτο ἀπέβη ἱερὸς καὶ ἀργὸς χώρος καὶ ἦτο «ἄμεινον» νὰ μένη ἀργὸς ἦτοι ἀχρησιμοποίητος. Ἀλλὰ μετὰ τὰ εἰρημένα εἶναι προφανές, ὅτι τὸ ἀνόητον ἐκεῖνο καταπλέων ἢ καταπλέον ἢ καταπλέα πρέπει νὰ διορθωθῆ εἰς κατὰ πηλὸν ἢ καὶ πηλόν. Προτιμῶ τὴν πρώτην διόρθωσιν, διότι δὲν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τῶν χειρογράφων, ἐνῶ τὸ καὶ τῆς ἄλλης εἶναι περιτολογία ἄτοπος, μάλιστα ἐν νόμῳ, καὶ διὰ νὰ γίνῃ ὅπωςδῆποτε ἀνεκτόν, θὰ ἀπῆτει ἀνάταξιν τῶν ἀπαγορεύσεων: «μὴ τις κατὰ πηλὸν ἐξορύττῃ ἢ καὶ κείρῃ». Τὸ δὲ ἐξορύττειν, ἐνέχον τὴν κίνησιν καὶ πρόοδον εἰς βάθος, δηλοῖ μετὰ τῆς προθέσεως κατὰ καὶ αἰτιατικῆς τὸν σκοπὸν (=σκάπτειν τὴν γῆν πρὸς εὕρεσιν πηλοῦ)².

Αἱ διατάξεις τοῦ νόμου τοῦ ὀρίζοντος τὰ καθήκοντα τῆς ἀρχῆς ταύτης, περὶ ἧς ὀμιλεῖ ὁ Πολυδεύκης, ἂν καὶ δὲν φαίνονται παραλαμβανόμεναι ἐκ τοῦ νόμου αὐτολεξεί, ἔχουσιν ὅμως τόσην ὁμοιότητα πρὸς τὰς διατάξεις τῆς προτάσεως τοῦ Λάμπωνος, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν φύλαξιν τοῦ αὐτοῦ χώρου, ὥστε γίνεται πιθανόν, ὅτι ὁ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸς οὗτος πολίτης ἠθέλησε νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸν παλαιὸν καὶ εἰς ἀνευλάβειαν καὶ ἀχρηστίαν περιπεσόντα νόμον, ἔχων σύμφωνον καὶ τὸν δῆμον.

Ἄλλ' ὅ,τι ἔπαθεν ὁ παλαιὸς νόμος, αὐτὸ τοῦτο ἔπαθε καὶ ὁ τοῦ Λάμπωνος· διότι μετὰ τρία ἔτη (420/9) ἤλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῇ 18^ῃ Σεπτεμβρίου (Βοηδρομιῶνος) τελομένων τῶν μεγάλων Μυστηρίων³, ἀφοῦ ἤδη ἀρτίως ἦτοι τῇ 6^ῃ φθίνοντος Ἐλαφηβολιῶνος (Μαρτίου) εἶχε συναφθῆ ἡ Νικίειος εἰρήνη⁴,

¹ *Philologus*, 1859, 388.

² Ἐνόμιζον ἀπὸ τοῦ 1928, ὅτι πρῶτος εἶχον διορθῶσαι τὸ χωρίον ἐν μελέτῃ, ἧς ἡ δημοσίευσίς καθυστερεῖ διὰ τὴν ἀπροθυμίαν τῶν δυναμένων νὰ με συνδράμωσι πρὸς σύνταξιν ἀναγκαίου τοπογραφικοῦ πίνακος, ὅτε πρὸ μικροῦ εἶδον τὴν ἀρτίως ἀφικομένην ἐκδοσιν τοῦ Πολυδεύκου ὑπὸ τοῦ Bethe. Οὗτος λοιπὸν ὑποσημειοῦται, ὅτι ὁ Bergk ἐ. ἀ. διώρθωσε καὶ πηλόν· τοῦτο δὲ ἄνευ οὐδενὸς ἀρχαιολογικοῦ τεκμηρίου καὶ ἐκ μόνης τῆς μεγάλης αὐτοῦ φιλολογικῆς ἐμπνεύσεως. Ὁ Bethe ὅμως δὲν παραλαμβάνει τὴν διόρθωσιν εἰς τὸ κείμενον.

³ Ὅρα Σ. ΔΡΑΓΟΥΜΗΝ *ΑΕ*, 1901, 1907 ἐξ. ΣΒΟΡΩΝΟΝ, *Διευθ. ἐφημ. τ. νομισμ.* Ἀρχαιολ. 1901, σ. 415 ἐξ. (τοῦ ἀποσπ. σελ. 207) *ΑΕ* 1908 σ. 114 ἐξ. ROBERT, *Rev. de Philol.* III σειρά τ. V, 1931, 132 ἐξ.

⁴ ΘΟΥΚ. 5, 19. BELOCH *Griech. Gesch.*² II, 1, 341.

ἦς ἕνεκα θὰ εἶχε κενωθῆ τὸ Πελαργικὸν ὑπὸ τῶν προσφύγων τῆς ὑπαίθρου χώρας.

Εἴτε ὡς δράκων εἴτε ὡς ἀγαλμα ἦλθεν ὁ Ἀσκληπιός, ἐφιλοξενήθη ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τῷ ἐν Ἄστει καὶ μετὰ τὰ Μυστήρια κομίζεται εἰς τὸ Ἀμύνειον, ἔνθα ἐγένετο δεκτός ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους, ἱερέως ὄντος ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ καὶ ἀφηρωϊσθέντος διὰ τοῦτο ἔπειτα ὡς Δεξιόνοος.

Τὸ Ἐλευσίνιον ἔκειτο ἐπὶ τῇ πομπικῇ ὁδῷ εἴτε ἀριστερὰ εἴτε δεξιὰ τῷ ἀνιόντι δι' αὐτῆς ὑψηλότερον τῆς Ἐννεακρούου καὶ τοῦ Ἀμυνείου, ἐκεῖ, ἔνθα ἡ ὁδὸς ἐκάμπτετο κατευθυνομένη πατροπαράδοτως ἀπὸ ΝΔ πρὸς τὸν χώρον τὸν μεταξὺ Ἀρείου πάγου καὶ τῆς πιθανῆς πρὸ αὐτοῦ διαδρομῆς τοῦ Πελαργικοῦ τείχους. Ἡ ἀκριβὴς θέσις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Φιλοστράτου βίοι σοφιστῶν II 59,8¹. Ἐν τούτῳ ὁ Σβορώνος διορθοῖ τὸ «χιλία κώπη ἀφεῖναι ἐπὶ τὸ Ἐλευσίνιον καὶ περιβαλοῦσαν αὐτὸ παραμεῖψαι τὸ Πελασγικόν» κλπ. θέτων ἀντὶ περιβαλοῦσαν τὴν ναυτικὴν λέξιν *παραβαλοῦσαν* = «πλησιάζασαν καὶ παρὰ τὴν πορείαν ἀφήσασαν κατὰ μέρος». Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο σημαίνει καὶ ἡ ἐπομένη λέξις *παραμεῖψαι*, ὥστε, ἂν ὁ Φιλόστρατος ἤθελε νὰ ἔχη τοιαύτην ἔννοιαν ἐνταῦθα, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ ἀπλῶς «παραβαλοῦσαν» ἢ «παραμεῖψασαν αὐτὸ καὶ τὸ Πελασγικόν». Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν πρέπει, νομίζω, νὰ ἀξιῶμεν παρὰ πάντων τῶν ἀρχαίων πᾶσαν καὶ ἄκραν ἀκριβολογίαν, δέχομαι νὰ συζητήσω καὶ τὴν διόρθωσιν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι τὸ «ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουον» τοῦ Πaus. 1,14 σημαίνει τὰς κλιτύς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ οὐχὶ τῆς Πνυκός, διότι αὗται δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἐν τοῖς ἄλλοις τοπογραφικοῖς ὀρισμοῖς, τοῖς ὀρίζουσι τὸ Ἐλευσίνιον «ὑπὸ τῇ Πόλει» ἢ «ὑπὸ τῇ Ἀκροπόλει».

Ὡστε κατὰ μὲν τὴν γραφὴν *περιβαλοῦσαν* τὸ Ἐλευσίνιον ἔκειτο ἀριστερὰ τῷ ἀνερχομένῳ τὴν πομπικὴν ὁδὸν καὶ ἐντὸς τῆς καμπῆς αὐτῆς ἀπὸ νότου πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ Ἀρείου πάγου. Ἀπέναντι τότε δεξιὰ τῷ ἀνιόντι ἦτο τὸ Πελαργικόν περὶ τὸ Ἐλευσίνιον ἢ ναῦς ἔπλεε ἐν ἱκανῷ βαθμῷ κυκλικῶς (*περιβαλοῦσαν*), ἐνῶ παρέπλεε παρὰ τὸ Πελαργικόν (*παραμεῖψαι*). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ὀλόκληρος ὁ χώρος μέχρι τῆς πιθανῆς γραμμῆς τοῦ Πελαργικοῦ, παρ' ἣν θὰ διήρχετο ἡ πομπικὴ ὁδός.

Ἄν δὲ δεχθῶμεν τὴν διόρθωσιν *παραβαλοῦσαν*, τότε, χωρὶς νὰ ἀποκλείηται ἡ ἐν ἀριστερᾷ τῆς ὁδοῦ ἐντὸς τῆς καμπῆς τοποθέτησις τοῦ Ἐλευσινίου, ὡς καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην γραφὴν, δύναται ὅμως τὸ Ἐλευσίνιον νὰ ταχθῆ καὶ ἐν τῷ εὐρεῖ ἀσκάπτῳ χώρῳ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ὁδείου τοῦ Ἡρώδου, δηλ. δεξιὰ τῆς ἀνερχομένης πομπικῆς ὁδοῦ.

¹ «Δραμεῖν δὲ τὴν ναῦν (τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων) οὐχ' ὑποζυγίων ἀγόντων, ἀλλ' ὑπογεῖσις μηχαναῖς ἐπολισθάνουσαν, ἐκ Κεραμειοῦ δὲ ἄρασαν χιλία κώπη ἀφεῖναι ἐπὶ τὸ Ἐλευσίνιον καὶ περιβαλοῦσαν αὐτὸ παραμεῖψαι τὸ Πελασγικὸν κομιζομένην τε παρὰ τὸ Πύθιον ἐλθεῖν, οὗ νῦν ὄρμισται». Πρβλ. καὶ ΣΒΟΡΩΝΟΝ ἔ. ἄ. σ. 420 (212) ἐξ.

Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν τὸ Ἐλευσίνιον χωρίζεται ἀπὸ τοῦ Πελαργικοῦ διὰ τῆς πομπικῆς ὁδοῦ, κατὰ τὴν δευτέραν διὰ τοῦ «περιπάτου»¹. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκδοχαῖς οἱ περιβόλοι τοῦ Ἐλευσινίου καὶ τοῦ Πελαργικοῦ εἶναι γείτονες, ὥστε ἡ τοπικὴ σχέσις νὰ δικαιολογῆ διατὶ τῷ 423 ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρότασιν τοῦ Λάμπωνος κυριότης τοῦ Ἐλευσινίου ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ Πελαργικοῦ. Φαίνεται, ὅτι, ὅτε τὸ Πελαργικὸν ἠρημώθη καὶ δὲν ἦτο ἰδιοκτησία οὐδενός, ἐδόθη εἰς τὰς Ἐλευσινιακὰς θεοτήτας, ἴσως διὰ τινὰ ἐν αὐτῷ ἀσκουμένην συγγενῆ λατρείαν. Ἡ παραχώρησις αὕτη ἐγένετο, νομίζω, τοῦλάχιστον πρὸ τοῦ ἔτους 435/4, καθ' ὃ ἰδρύθη ἡ ἀρχὴ τῶν «ταμιῶν τῶν ἄλλων θεῶν». Ἄν δὲν εἶχε γίνεαι αὕτη ἡ παραχώρησις πρότερον, πιστεύω, ὅτι τὸ πελαργικὸν θὰ ὑπήγετο εἰς τοὺς ταμίαις τούτους τῷ 435—ἀφοῦ εἰς τούτους εἶχον ἐπὶ τινὰ χρόνον ὑπαχθῆ καὶ τινες πρόσοδοι τῆς Βραυρωνείας Ἀρτέμιδος—² ἢ δ' ἔπειτα τύχη του θὰ παρηκολούθει τὰς τύχας τῆς ἀρχῆς τῶν ταμιῶν τούτων, καταργουμένων ἢ ἀπορροφουμένων καὶ ἐπανιδρυμένων, ἐνῶ αἱ Ἐλευσινιακαὶ θεαὶ εἶχον πρωτίμως ἤδη ἐν τῷ πέμπτῳ αἰῶνι τοὺς ἐπιστάτας Ἐλευσινόθεν ἰδίους ταμίαις³. Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν.

Μετὰ τὴν ἐν τῷ Ἐλευσίνιῳ καὶ τῷ Ἀμυνείῳ πρώτην καὶ ἐπίσημον ἕνεκα τοῦ προηγηθέντος ἴσως λοιμοῦ ὑποδοχὴν τοῦ θεοῦ ὑπὸ τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους 420/9 ἐξεγείρεται ἡ λαϊκὴ εὐσέβεια, ὃ δὲ ἀκράτητος ἀντιπρόσωπος αὐτῆς Τηλέμαχος ὁ Ἀχαρνεύς, καταπατῶν τὸ ψήφισμα τοῦ δήμου τὸ ὑπάρχον κύριον ἀπὸ τριῶν ἐτῶν προτάσει τοῦ Λάμπωνος καὶ μιμούμενος μεγαλωστὶ ἐκείνους, οἵτινες εἶχον ὁμοίως καταπατήσει τὸν ἔτι προγενέστερον νόμον τοῦ «Πολυδεύκου» καὶ εἶχον ἐνιδρύσει ἐν τῷ Πελαργικῷ ἱερὰ καὶ βωμοὺς ἐκ διαφόρων ἀφορμῶν καὶ ἴσως καὶ ὀνείρων, ἔρχεται εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ ἐγγὺς αὐτοῦ ἀλλ' οὐχὶ ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸ χῶρον καὶ ἐνιδρύει ἱερόν τοῦ νεήλυδος θεοῦ καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ὑγείας «καὶ οὕτως ἰδρύθη τὸ ἱερόν τὸδε ἅπαν ἐπὶ Ἀστυφίλου ἄρχοντος»⁴. Αἱ ἐργασίαι ὅμως τῆς προσηκούσης οἰκοδομικῆς καὶ τῆς ἄλλης εὐθετήσεως τοῦ ἱεροῦ ὑπ' ἀνδρὸς ἰδιώτου καὶ διαθέτοντος πάντως μετρίους πόρους, ἀπῆτουν χρόνον μακρὸν καὶ προσέκρουον καὶ εἰς ἀντιδράσεις· διότι

¹ Μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ὁρείου ὁ περιπάτος μετετέθη ἐναῦθα βορείωτερον ἢ πρότερον, ὥστε οἱ δύο χῶροι ἠνώθησαν τότε ἐν τούτῳ τῷ μέρει.

² BUSOLT, Staatskunde 1139.

³ Πρβλ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ, Ἐλευσινιακά σ. 183 ἐξ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου διακριτικὴ μείρα καὶ τοῦ Ἐλευσινίου καὶ τοῦ Πελαργικοῦ ματαιώνει τὴν γνώμην τοῦ KÖRTE, *Athen. Mitt.* 1896, καὶ τοῦ ΒΕΡΣΑΚΗ *AE* 1912, ὅτι ὁ χῶρος τοῦ Πελαργικοῦ κατελήφθη καὶ ἐκαλύπτετο ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἐλευσινίου· διότι τότε ὁ Φιλόστρατος ἔδει νὰ εἴπῃ μόνον τὸ ἕτερον ὄνομα.

⁴ Ἀλλαχοῦ θὰ ἐνισχύσω τὴν γνώμην, ὅτι ὁ πρῶτος πυρὴν τοῦ Ἀσκληπιείου εἶναι ὁ παρὰ τὴν πολυγωνικὴν δεξαμενὴν χῶρος αὐτοῦ, ὕστερον δὲ προσετέθη ὁ ἐν ἀμέσῳ πρὸς τὸ θέατρον ἐπαφῇ χῶρος.

πράγματι κατὰ τὸ ἐπόμενο ἐτος 419/8 ἐπὶ Ἀρχέου ἄρχοντος «[οἱ Κ]ήρυκες ἡμφεσβ[ήτον τῶ] χωρίο καὶ ἔνια [ἀπεκάλυ; |σαν ποῆσαι]¹, ἐνῶ ὁ δῆμος, ὡς ἀπῆται ὁ νόμος τοῦ Λάμπωνος, ἐτάχθη βεβαίως ὑπὲρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡσφάλισε τὴν ἐν Ἀθήναις ἐγκατάστασιν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν τίνι δικαίωματι ἐπενέβησαν οἱ Κήρυκες, τὸ γνωστὸν ἱεραικὸν γένος τῶν Ἐλευσινίων θεῶν, καὶ ἡμφεσβήτησαν τὸν ὑπὸ τοῦ Τηλεμάχου εἶτε τοῦ Ἀσκληπιοῦ καταληφθέντα χώρον καὶ ἔκαμαν μάλιστα καὶ «προσωρινὰ μέτρα», ὡς λέγει ἡ σημερινὴ δικονομία, κατὰ τῶν ἐνταῦθα γινομένων ἐργασιῶν; Δὲν ἔχω ἀμφιβολίαν, ὅτι οἱ Κήρυκες ἐπενέβησαν, ἐπειδὴ εἶχον καθήκον νὰ προστατεύσωσι τὰ ἐπὶ τοῦ χώρου δικαίωματα τῶν Ἐλευσινίων θεῶν, εἰς ὧν τὴν λατρείαν καὶ θεραπείαν ἐκ παλαιῶν χρόνων ἀνήκον· τὰ καθήκοντα δὲ αὐτῶν ταῦτα περὶ τὴν περιουσίαν τῶν θεῶν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξάρη ἐν τῷ μνημονευθέντι βιβλίῳ του ὁ Foucart, σ. 145 ἐξ. 156 ἐξ. Ἡ παρέμβασις τῶν Κηρύκων ἐγένετο ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἐν ᾧ θὰ ἐγένετο πρὸ τριῶν ἐτῶν καὶ ἡ παρεμβολὴ τῆς περὶ τοῦ Πελαργικοῦ προτάσεως τοῦ Λάμπωνος ἐν ψηφίσματι ἀφορῶντι εἰς ζητήματα τῶν Ἐλευσινιακῶν θεῶν. Αὗται εἶχον κυριότητα καὶ ἐπὶ τοῦ χώρου, ὃν κατέλαβεν ὁ Τηλέμαχος, ἐπὶ τοῦ χώρου δηλ. τοῦ Ἀσκληπιείου. Ἄν ὁ Τηλέμαχος δὲν ἐπλησίασε πολὺ πρὸς τὸ Διονυσιακὸν θέατρον, ἔπραξεν αὐτὸ πιθανῶς, ἵνα εὐρίσκηται ἐγγὺς τῆς δεξαμενῆς καὶ τῆς «κρήνης», ἀφοῦ ἡ ἀνατολικώτερον κειμένη λαξευτὴ θύλος εἶναι κατασκευάσμα πολὺ ὕστερογενές, ὡς σχηματισθὲν διὰ διανοίξεως τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς στοᾶς καὶ ἐπισκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Κηφισιῶς Σωκράτους Σαραπίωνος (Ἀθήναιον V, 527).

Ἄλλ' ὁ χώρος, ὃν κατέλαβεν ὁ Τηλέμαχος, εἶναι συνέχεια τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἀπεκαλύφθησαν τὰ ὀρύγματα τοῦ Κουμανούδη τὰ προσελθόντα ἐξ ἐξορύξεως γῆς ἢ πηλοῦ, καὶ εἶδομεν, ὅτι ὁ χώρος οὗτος ἀνήκειν εἰς τὸ Πελαργικὸν διὰ τε τὰ ὀρύγματα ταῦτα καὶ διότι πάντως ἀνήκειν εἰς τὸ μέρος τῆς ὑπὸ τῇ Ἀκροπόλει παλαιοτάτης κάτω πόλεως τῶν Ἀθηνῶν τὸ «πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον», ὅπερ ἦτο τὸ Πελαργικόν. Γίνεται λοιπὸν οὕτω δῆλον, ὅτι τὸ Πελαργικὸν ἐξετείνετο καὶ ἀνατολικώτερον τῶν ὀρατῶν σήμερον ὀρυγμάτων, ἅτινα ἦσαν πολλὰ κατὰ τὸν Κουμανούδην καὶ ἴσως θὰ ἠδύναντο νὰ εὐρεθῶσι καὶ ἄλλα ἐν τῇ ἐκτάσει τοῦ Ἀσκληπιείου, ἂν ἠθέλε τις, ἀνατρέπων μάλιστα καὶ τὰ ἐρείπια, νὰ ἐρευνήσῃ καὶ ἐδῶ πρὸς τοῦτο εἰδικῶς. Ὅτι ὁ χώρος οὗτος πρὸς νότον ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν διαιρεῖται διὰ παλαιῶν ἐνιαχοῦ τοίχων ἀφορμωμένων ἀπὸ τοῦ βράχου, ἔχει λόγον εἶτε τὸ διάφορον ὕψος τῶν σχηματιζομένων ἐπιπέδων ἔχόντων ἀνάγκην ἀναλημμάτων εἶτε καὶ ἄλλας ἀνάγκας ὀχυρωτικᾶς θεραπευομένας διὰ διαμέσων τειχῶν διαιρούντων τὸν περιτειχίστον χώρον εἰς μικρότερα φρουρία ἐνάλληλα κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ πρὸς δυσμὰς τμήματος τοῦ Πελαργικοῦ, ὅπερ ἦτο ἐννεάπυλον (πρβλ. Ἡρόδ. 8,51 ἐξ.). Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς

¹ AE 1901, 97. DITTENBERGER, Sylloge³, 88.

πολλαπλῆς ὀχυρώσεως, γνωστὸν καὶ ἄλλοθεν τῆς Ἑλλάδος (π. χ. Ἄμβρωστος, Ἐλαφόκαστρον)¹ εἶναι πολὺ παλαιὸν καὶ πρόσφορον πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Πελαργικοῦ, ἡ δὲ γνώμη τοῦ Τσουντα², ὅτι ὁ ὀχυρωτικὸς οὗτος τρόπος κατάγεται ἀπὸ βορρᾶ, κερδαίνει, νομίζω, μείζονα καὶ ἐκτενεστέραν βεβαιότητα τώρα, ἐπειδὴ ἐγὼ εὔρον ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ δεκάδα τοιούτων συνθέτων φρουρίων³.

Ἐπιπλέον ὁ χώρος τοῦ Ἀσκληπείου ἀνήκει εἰς τὸ Πελαργικόν, συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου τείχους ἐκ τιτανολίθων, ὅπερ παράλληλόν πῶς πρὸς τὴν στοᾶν τοῦ Εὐμένους καὶ καταλείπον ἐξω τὸν «περίπατον» τῆς Ἀκροπόλεως τὸν ἐρχόμενον ἐκ τοῦ διαζώματος τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου εἶδομεν (ἄνω σ.) ἐκτεινόμενον ἐνιαῖον, καίπερ νῦν διακεκομμένον, μέχρι τοῦ θεάτρου ἐκείνου.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλο τεκμήριον: Ὅπισθεν τοῦ Ἀσκληπείου ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι θαυμαστῶς τετμημένος εἰς μέγα ὕψος καὶ μῆκος μέχρι τοῦ θεάτρου. Ἡ «ἀποτομή» αὕτη, ὡς μεγάλη καὶ περιττὴ ἐργασία δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐκ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Τηλεμάχου, οὔτινος τὰ ξυλοπύλια καὶ τὰ ἰδρύματα ἦσαν πενιχρὰ καὶ μετ' ἀβαθῶν θεμελίων, ὥστε νὰ δυσκολευόμεθα ἀδίκως νὰ ταυτίσωμεν τὸν παλαιὸν ναόν, τὸν τοῦ Τηλεμάχου, οὔτε ἐκ τῶν ἐπεκτεινάντων ἔπειτα πρὸς Ἀνατολὰς τὸ Ἀσκληπείον, διότι καὶ διὰ τούτους τὸ ἔργον εἶναι μέγα καὶ περιττὸν ἄλλως τε καὶ εἰς ὕψος⁴, οὔτε ἐκ τῶν λαθραίων λιθοτόμων τῶν προκαλεσάντων τὴν πρότασιν τοῦ Λάμπωνος, διότι τὸ ἔργον εἶναι κανονικὸν καὶ ὁμαλὸν τὴν ὄψιν καὶ δὲν ἐμφανίζει ἔχνη λατομείου—μάλιστα λιθοκλόπων—ὡς βλέπομεν τοιαῦτα π. χ. ἐπὶ τῆς πρυκὸς τοῦ Ἀρείου πάγου, ὑπὸ Μακρᾶϊς⁵ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τὰς πρώτας μάλιστα δύο περιπτώσεις θὰ ἐδικαιούμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν, τί ἀπέγιναν οἱ λατομηθέντες λίθοι; ἐπειδὴ δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι τοιαύτη ἐργασία ἐγένετο χωρὶς νὰ ἐπιζητηθῇ πᾶσα δυνατὴ ὠφέλεια. Ἡ ἀποτομὴ τοῦ βράχου ἐγένετο

¹ Ὅρα ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ, Τοπογρ. τῶν Δελφῶν, σ. 52.

² Αἱ προῖστορ. ἀκροπόλεις Διμηγίου καὶ Σέσκλου, σ. 381 ἐξ.

³ Ὁ τρόπος οὗτος δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ ἐν νεωτέροις χρόνοις καὶ διὰ τοῦτο ὕμνος τις ἐκκλησιαστικὸς τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν πρὸς τὴν Παναγίαν ὡς παρθένον λέγει: «Χρυσοπλοκώτατε πύργε καὶ δωδεκάτειχε πόλις, ἡλιοστάλακτε θρόνε, καθέδρα τοῦ βασιλέως, ἀκατανόητον θαῦμα, πῶς γαλουχεῖς τὸν Δεσπότην;» Σωζόμενα παραδείγματα ἐνθυμοῦμαι προχείρως τὸ φρούριον τῆς Ἀμφίσσης καὶ τὸ τῆς Λεβαδείας. Οἱ εἰδικοί ἄς προσθέσωσιν ἄλλα.

⁴ Εἰς ἱκανὸν ὕψος ἐπὶ τῆς ὄψεως τῆς κατανομῆς οἱ κ. κ. ALLEN καὶ CASKEY (*Amer. Journ. of Archaeol.* 1911, 32 ἐξ.) βλέπουσιν αὐλακα ὀριζοντίαν ἐπὶ δύο μέτρα, ἐνθα δέχονται προσαρμοζομένην τὴν ὀροφὴν τῆς στοᾶς. Ἡ αὐλαξ δύναται νὰ ἐχαράχθη ὕστερον χάριν τῆς στοᾶς, εἰ καὶ ἀπορεῖ τις, διατὶ μόνον ἐπὶ δύο μέτρα ἐχαράχθη, οὐχὶ δὲ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ὀριζοντίου ἀρμού τῆς ὀροφῆς εἰς τὴν κατατομήν.

⁵ Ἀρχ. Δελτ., 1929, 87.

κατὰ τὴν γνώμην μου ἐν παλαιοῖς χρόνοις, ὅτε διεμορφοῦτο καὶ ἐτειχίζετο τὸ Πελαργικόν. Τὸ δὲ ἐκ τιτανολίθων τεῖχος, ἐκτεινόμενον καὶ πέραν πρὸς δυσμὰς τοῦ ἀρχικοῦ Ἀσκληπιείου, βεβαίως δὲν ἐκτίσθη χάριν αὐτοῦ ἀλλὰ χάριν τοῦ Πελαργικοῦ. Ἐχοντες δ' εἰς τὸ τεῖχος τοῦτο τιτανολίθους τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, δικαιούμεθα νὰ ζητήσωμεν τὴν προέλευσιν αὐτῶν, ὡς δικαιούμεθα νὰ ζητήσωμεν, ποῦ ἐτέθησαν οἱ ἐκ τῆς ἀποτομῆς τμηθέντες λίθοι. Ἀλλὰ τὰ δύο ἐρωτήματα ταῦτα ἀπαντῶσιν εἰς ἀλληλα καὶ διευκρινίζονται ἀμοιβαίως ἄλλως τε καὶ χρονολογικῶς. Ἡ ἀποτομὴ εἶναι μέγα ἔργον, κατορθωτὸν μόνον εἰς τὸ κράτος, ὡς ἡ ἀποτομὴ τῆς Πηνυκὸς καὶ τοῦ θεάτρου (Θρασυλλείου). Δι' αὐτῆς καθίσταν ἑσπρωσιτωτέραν τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἐκέρδαινον οὕτω τοὺς λίθους, ἵνα φράξωσι τὸ Πελαργικὸν καθὼς τὸ ἔφραξαν. Ἐκ τῶν λίθων τούτων ἔκλεπτον οἱ ἄνθρωποι τοῦ Λάμπωνος καὶ ἄλλοι ἔπειτα μιμηταὶ αὐτῶν, ἐκ τῶν λίθων τούτων ἀλιεύει καὶ ὁ Λουκιανὸς καὶ ἐκ τοῦ ὑπολοίπου τῶν λίθων τούτων ἀποτελοῦνται τὰ λείψανα τοῦ εἰρημένου ἤδη τεῖχους, ὅπερ φράσσει πρὸς τὴν στοᾶν τοῦ Εὐμένους καὶ μέχρι τοῦ Ὁδείου τὸν χώρον, τὸ Πελαργικόν.

Ἀλλὰ τὸ τεῖχος τοῦτο, τοιοῦτον ἔχον προορισμόν, δεικνύει τὴν ἔκτασιν τοῦ Πελαργικοῦ, καὶ ἐπειδὴ τὸ τεῖχος φθάνει πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τοῦ θεάτρου, συνάγομεν, ὅτι καὶ τὸ Πελαργικὸν ἐξετείνετο μέχρι τοῦ θεάτρου. Ἄν ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἐπιρρώσεως τοῦ πορίσματος τούτου, παρέχει αὐτὴν ἡ ἀποτομὴ τοῦ βράχου, ἥτις, χωροῦσα μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ Ἀσκληπιείου ἤτοι τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, κάμπτεται ἐνταῦθα πρὸς νότον, παρέχουσα οὕτω εἰς τὸ Πελαργικὸν τὸ αὐτὸ τέρμα, ὅπερ καὶ τὸ τεῖχος.

Ἄλλην ἐπίρρωσιν παρέχει ὁ Περικλῆς. Οὗτος ἀντιθέτως πρὸς τὴν μικράν, ὡς συνάγει ὁ Dörpfeld, προσοχῆν, ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν λαϊκὴν εὐσέβειαν καὶ τὰς παλαιὰς λατρείας, ὅτε ἐθεμελίω τὰ προπύλαια, ἀπέφυγε μεθ' ἱκανῆς προσοχῆς, ὅτε ἔκτιζε τὸ Διονυσιακὸν θέατρον, νὰ εἰσέλθῃ τολμηρῶς εἰς τὸν χώρον τοῦ Πελαργικοῦ. Ἐφθασε μέχρι τῆς πρὸς νότον καμπῆς τῆς ἀποτομῆς εἰσελθὼν μικρὸν μόνον, κατὰ τὴν μείζονα ἀκτῖνα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου ἐντὸς τῆς προσεκβολῆς αὐτῆς. Προφανῶς ἐσεβάσθη τὸ παλαιὸν ἀκροτελεύτιον τοῦ χρησιμοῦ: «τὸ Πελαργικὸν ἀργὸν ἄμεινον». Ἄλλ' ἡ μικρὰ εἰσχώρησις τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου εἰς τὸν χώρον τοῦ Πελαργικοῦ καλύπτει μέρος τῆς ὕψους τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ Ἀσκληπιείου. Ἄν δ' ἡ ἀποτομὴ εἶχε γίνῃ ὑπὸ τῶν κατασκευασάντων τὴν στοᾶν καὶ χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς στοᾶς, τότε, ἐπειδὴ ἡ στοὰ εἶναι νεωτέρα τοῦ θεάτρου, οἱ κατασκευάσαντες αὐτὴν θὰ διέπραττον ἀνοησίαν νὰ λατομήσωσι τὴν ἀποτομὴν μέχρις ἐκεῖνου τοῦ σημείου, ὥστε τὸ ἄκρον μέρος τῆς στοᾶς νὰ καλύπτηται ὑπὸ τοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου. Ὡστε ἡ ἀποτομὴ δὲν εἶναι Ἀσκληπιακὸν ἔργον, ἀλλὰ παλαιότερον.

Κατὰ ταῦτα μόνον ἡ ἰσχυρὰ λαϊκὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατῳρίθησε νὰ

καταλάβη τὸν μέγαν τοῦτον χώρον, ὃν κατέχει τὸ Ἀσκληπίειον ἀπηρτισμένον. Ἀλλὰ λαϊκὴ λατρεία σημαίνει λατρείαν καὶ ἔγκρισιν «τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου», ὡς θέλει ὁ Λάμπων (στ. 56), ὥστε, ἂν ἐν ἀρχῇ ὁ Ἀσκληπίος κατεπάτησε ξένα οἰκόπεδα, ἡ ἐγκατάστασίς του ὅμως πάντως ἐνομιμοποιήθη ποτέ, ἴσως ἀμέσως τῷ 419/8, ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐπεξετάθη ἔπειτα πρὸς ἀνατολάς.

Τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ Πελαργικοῦ, ἐλλειπούσης πάσης ἀντιθέτου μαρτυρίας, πρέπει νὰ παρέμεινε κτῆμα τῶν Ἐλευσινίων θεῶν. Ἀλλ' ἡ κυριότης τούτων φαίνεται ὅτι ὕστερον εἶχε τρωθῆ ἑπανελημμένως. Ἄν ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἴπωμεν, ἐν τίνι δικαίωματι ἐκτίσθη ποτέ τὸ ὑπὲρ τὸ Ὁδεῖον τοῦ Ἡρόδου οἰκοδόμημα οὗ τὰ λείψανα ἐνομιζόντο μέχρι πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Νικίου, αὐτὸ ὅμως τὸ Ὁδεῖον, καταλαβὸν χώρον τοῦ Πελαργικοῦ, εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἔπραξε τοῦτο ἄκοντος τοῦ δήμου.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ.—Περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος τοῦ πριμικηρίου, ὑπὸ *K. M. Πάλλη*.

Πριμικήριοι καλοῦνται οἱ προϊστάμενοι τάξεώς τινος τῶν τῆς ἐπισκοπικῆς ἐκκλησίας ὑπουργούντων, ὡς τῶν ἀναγνωστῶν, νοταρίων, ταβουλαρίων, κλπ. Οὕτως ἐν τῇ κβ' νεαρχῆ τοῦ Ἡρακλείου¹ ἀναγιγνώσκομεν «μηδεὸς ἐτέρου πλὴν τῶν ἐν ἐκάστῳ τάγματι λεγομένων πριμικηρίων». Πριμικήριοι ἐκαλοῦντο καὶ οἱ μάντιες. Οὕτω κατὰ τὸ εἰς τὸν κανόνα ζα' τῆς ἐν Τρούλλῳ οἰκουμενικῆς συνόδου ὑπόμνημα τοῦ Βαλσαμῶνος ἐν Συντ. τόμ. Β' σ. 444 «Ἐκατόνταρχοί εἰσιν οἱ παρ' ἡμῶν λεγόμενοι πριμικήριοι ἧσαν δὲ τὸ παλαιὸν ἄνθρωποι γηραλέοι, φρονημώτεροι δῆθεν, καὶ κατὰ συμβουλήν τῶν λοιπῶν ὑπερφέροντες, οἵτινες διὰ τοιούτων μυσαρῶν ἐργασιῶν τοὺς ἀπλουστέρους πλανῶντες, ὡς ψευδόθει ἐσεβάζοντο».

Ἐν τῇ Δύσει ὁ πριμικήριος² ἦτο ὁ προϊστάμενος τοῦ ὑποδεστέρου κλήρου ἀπὸ τοῦ ὑποδιακόνου καὶ κάτω. Ὁ κανὼν 10 τῆς ἰσπανικῆς ἐν Ἡμερίτῃ (Emerita, Merida) ἐπαρχιακῆς συνόδου ἔτ. 666 ὥρισεν ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ὤφειλον νὰ ἔχωσιν ἐν τῷ ἑαυτῶν καθεδρικῷ ναῷ ἀρχιεπισβύτερον, ἀρχιδιάκονον καὶ πριμικήριον.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ πριμικηρίου ἀπαντᾷ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς οὐ μόνον

* Ἐξήγησις συντεταμημένων λέξεων.

A. D.=Acta et diplomata graeca medii aevi, edid. Miclosich et Müller.

Σύντ.=Σύνταγμα ἱερῶν κανόνων, ἐκδ. Γ. Α. Πάλλη καὶ Μ. Ποτλῆ.

¹ Jus Graeco-Romanum, edit. Zachariae a Lingenthal, III. 35.

² Primicerius ἢ καὶ primicerus.